

თურქეთი და საქართველო: ურთიერთობათა ახალი ეტაპის დასაწყისი
Türkiye and Georgia: the Beginning of a New Stage in Relationships

კახა კვაშილავა

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ისტორიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი

Kakha Kvashilava

Sukhumi State University, PhD in history,

Associated Professor

DOI: <https://doi.org/10.52340/gmg2023.01.02>

აბსტრაქტი: 1992 წლიდან საქართველოსა და თურქეთს შორის განახლებული ურთიერთობები დღემდე წარმატებით ვითარდება. ჩვენს ქვეყნებს შორის კავშირები სამაგალითოა. ის ყოველგვარი გართულებების გარეშე მიმდინარეობს. თურქეთი იყო პირველი სახელმწიფო, რომელიც გვერდში დაუდგა რუსულ-ბოლშევიკური იმპერიისგან თავდახსნის საქართველოს და დაეხმარა მას როგორც სახელმწიფოებრიობის მოწყობაში, თავდაცვისუნარიანობის გაზრდაში, სასურსათო-ეკონომიკური პრობლემების გადაჭრაში და სხვ. ამ ურთიერთობების წარმატებაზე, ბუნებრივია, პოზიტიური როლი შეასრულა ედუარდ შევარდნაძესა და სულეიმან დემირელს შორის ჩამოყალიბებულმა განსაკუთრებულმა მეგობრულმა კავშირებმა. აქედან გამომდინარე, წარმოდგენილ სტატიაში შესწავლილია თურქეთ-საქართველოს ურთიერთობები 1992-2003 წლებში. კვლევისას გამოყენებულია ანალიზი, ლოგიკური, ინდუქციური და ისტორიული მეთოდი.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, თურქეთი, ედუარდ შევარდნაძე, სულეიმან დემირელი, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი, დიპლომატიური ურთიერთობები, სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირები, სამხედრო დახმარება.

Abstract: Since 1992, the renewed relations between Georgia and Türkiye have been developing successfully until now. The ties between our countries are exemplary. It is going on without any complications. Türkiye was the first country that stood by Georgia, which had freed itself from the Russian-Bolshevik Empire, and helped it in establishing statehood, increasing its defence capabilities, solving food and economic problems, etc. Naturally, the special friendly ties formed between Eduard Shevardnadze and Süleyman Demirel played a positive role in the success of these relations. Therefore, in the presented report, Türkiye-Georgia relations in 1992-2003 are studied. Analysis, logical, inductive

and historical methods are used by us in the research.

Keywords: Georgia, Türkiye, Eduard Shevardnadze, Süleyman Demirel, Baku-Tbilisi-Ceyhan, Diplomatic relations, Trade-economic ties, Military assistance.

1992 წლის 21 მაისს საქართველოს და თურქეთის რესპუბლიკებს შორის დიპლომატიური ურთიერთობა დამყარდა. ოფიციალური ანკარა ერთ-ერთი პირველი სახელმწიფო იყო, რომელმაც ჯერ კიდევ 1991 წ. 16 დეკემბერს ცნო საბჭოთა იმპერიისგან ახლად განთავისუფლებული ქართული სახელმწიფო და მასთან ოფიციალური კავშირები დაამყარა. იმავე დღეს საქართველოს პრეზიდენტმა ზვიად გამსახურდიამ თურქეთის დიდი მილი მეჯლისის დეპუტატისგან, სახალხო-რესპუბლიკური პარტიის წევრის სულეიმან ილდირიმის (1935-2019) წერილი მიიღო *[თურქეთმა გადაწყვიტა... 1991: 1]*. ამასთან დაკავშირებით სამსუნის 19 მაისის უნივერსიტეტის რექტორმა, პროფესორმა მემედ საღლამმა მეზობელი ქვეყნის პირველ პირს მისი უმაღლესი სასწავლებლის თანამშრომელთა (ბილალ დინდარი და ზენელაბიდინ მაკასი) მიერ თურქულად ნათარგმნი „ვეფხისტყაოსანი“ უსახსოვრა *[თურქეთმა გადაწყვიტა... 1991: 1]*.

ამდენად, მეზობელი თურქეთი იყო პირველი სახელმწიფო, რომელმაც ოფიციალურად აღიარა საქართველოს დამოუკიდებლობა *[ჩვენს ურთიერთობებს კარგი მომავალი აქვს... 1993: 1]*. ოფიციალურ თბილისსა და ანკარას შორის ახალ და მჭიდრო მეგობრულ კავშირებს დაედო დასაბამი, რომელიც აგერ, 30 წელია, სტაბილურად გრძელდება და წარმატებით ვითარდება.

XX საუკუნის მიწურულს თურქეთი განსხვავებული სახით გაიცნო საქართველოს მოქალაქემ. თუკი მანამდე, საბჭოურ პროპაგანდას ჩვენი სამხრეთ-დასავლელი მეზობელი პირისხლიან მტრად, „მშრომელთა მჩაგვრელი“ „კაპიტალიზმისა და NATO-ს აგენტად“ ჰყავდა წარმოდგენილი, 1990-იანი წლების დასაწყისიდან რუსულ-ბოლშევიკური პროპაგანდით შექმნილი ამ სახეების გადააზრება და ცვლილება მოხდა.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, ოფიციალურმა ანკარამ მისი ყურადღება კავკასიის რეგიონისაკენ წარმართა *[ბერიძე ზ., 2019: 25]*, რაც, სავსებით, ბუნებრივი რეაქცია თურქეთისათვის, მით უფრო, რომ ანკარის ამ მიმართულებას დასავლეთის, განსაკუთრებით – ამერიკის შეერთებული შტატების, მხარდაჭერაც ახლდა თან *[Абатков, <http://www.iimes.ru>]*. 1993 წ. თურქეთის პრემიერ-მინისტრი თანსუ ჩილერი შენიშნავდა, რომ სამხრეთ კავკასიის „რეგიონში დღეს არსებული ვაკუუმი უნდა შეავსოს თურქეთმა ან ირანმა, წინააღმდეგ შემთხვევაში რუსეთი დაიბრუნებს თავის ძველ პოზიციებს. თუ ამ სივრცეს თურქეთი შეავსებს, იგი შეძლებს შეასრულოს რეგიონსა და დასავლეთს შორის დამაკავშირებელი ხიდის როლი და ხელი შეუწყოს აქ პროგრესული სახელმწიფოებისათვის შესაფერისი ცხოვრების წესის დამკვიდრებას. თუ მოხდება პირიქით და აქ ირანი დაისადგურებს, რეგიონში კიდევ უფრო

დაიძაბება ურთიერთობა. ეს მარტო თურქეთის პრობლემა არ არის“ *[ბერიძე ზ., 2019: 65]*.

ევროპელი მკვლევრების სავსებით სამართლიანი შენიშვნით, ოფიციალური ანკარა ახლად დამოუკიდებლობა მოპოვებული საქართველოსათვის უმთავრესი მოკავშირე აღმოჩნდა, რომელმაც 1990-იანი წლების რთულ პერიოდში ჩვენს სახელმწიფოს დიდი დახმარება (პოლიტიკური, ეკონომიკური, სამხედრო) აღმოუჩინა *[სმოლნიკი..., <https://ge.boell.org>]*.

ჯერ კიდევ დიპლომატიურ ურთიერთობათა დამყარებამდე ოფიციალურ ქართულ პერიოდიკაში ჩნდება მასალები თურქეთის შესახებ. მარტო 1991 წ. გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“ 28 წერილი გამოქვეყნდა ამ საკითხზე. ეს უკვე ნიშნავს იმ დაინტერესების გამოვლენას, რომელიც ქართულ-თურქულ ურთიერთობებს უკავშირდება.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა გ. სიხარულიძის წერილი, სადაც ის მკითხველს აცნობდა თურქული ეკონომიკური სასწაულის შესახებ, რომლის ავტორიც თურქეთის მე-8 პრეზიდენტი თურგუთ ოზალი (1989-1993) გახლდათ *[სიხარულიძე, 1991: 3]*. სტატიის დაწერა ავტორს უბიძგა ქართული საზოგადოების მზარდმა ყურადღებამ თურქეთისადმი. გ. სიხარულიძეს მისაბამად დაუსახავს თ. ოზალის ეკონომიკური რეფორმები, რის გამოც თურქეთის იმჟამინდელ თავკაცს „ეკონომიკური სასწაულის მამა“ უწოდეს. ავტორი სავსებით სამართლიანი შენიშვნით ასრულებს სტატიას: „მეზობელს არავინ ირჩევს, მით უმეტეს – მეზობელ სახელმწიფოს. იგი ისტორიული კანონზომიერების შედეგია. თურქეთთან ჯანსაღი ეკონომიკურ-პოლიტიკური კავშირი მომავალი საქართველოს არსებობის გარანტიაა“ *[სიხარულიძე, 1991: 3]*. ეს სავსებით მართებული დასკვნა იყო.

იმავე 1991 წელს დაიწყო ზოგიერთი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის იმპორტი თურქეთიდან, რამაც, სავსებით, ბუნებრივად სკეპტიკური კითხვებიც გააჩინა საზოგადოებაში. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ სვამდა კითხვას, თუ რაში სჭირდებოდა საქართველოს თურქული ჩაი, რადგან ეს პროდუქტი ჩვენთან ისედაც იწარმოებოდა. ამიტომ, სტატიის ავტორის აზრით, უმჯობესი იყო, უცხოური ვალუტის დანაზოგი მოხმარებოდა ისეთ იმპორტს, რომლის ანალოგი ქვეყანაში არ იყო და ის აუცილებლად სჭირდებოდა საზოგადოებას *[კორძაძე..., 1991: 2]*.

აქტიური პოლიტიკური კონტაქტები თურქეთსა და საქართველოს შორის უკვე 1992 წ. გაზაფხულიდან იწყება. ეს რთული პერიოდი იყო საქართველოს ისტორიაში. შეიარაღებული გამოსვლების შედეგად დაემხო დემოკრატიულად არჩეული პრეზიდენტი ზვიად გამსახურდიას ხელისუფლება. საქართველოს სათავეში მოექცა დროებითი მთავრობა, რომელშიც ერთ-ერთი საკვანძო ფიგურა იყო საბჭოთა საქართველოს მმართველი 1972-1985 წლებში, შემდეგ კი სსრკ-ს საგარეო საქმეთა მინისტრი ედუარდ შევარდნაძე. 1992 წლის 7 მარტს ის საქართველოში დაბრუნდა.

1992 წ. 21 მაისს თბილისში ოფიციალური ვიზიტით ჩამოვიდა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ჰიქმეთ ჩეთინი. მაღალი რანგის სტუმარი საქართველოს სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე ე. შევარდნაძემ მიიღო. „ვამაყობ იმით, რომ მე მხვდა წილად ხელი მოვაწერო დოკუმენტებს საქართველოსთან დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების შესახებ, – აღნიშნა ჰ. ჩეთინმა. – ჩემთან ერთად ჩამოვიდა თქვენს ქვეყანაში დანიშნული გენერალური კონსული. ახლა იგი მიიღებს ელჩის რანგს. მალე თბილისში თურქეთი გახსნის თავის საელჩოს“ [*ჩვენს ურთიერთობებს კარგი მომავალი აქვს...*, 1993: 1]. ამ შეხვედრაზე დაიგეგმა თურქეთ-საქართველოს ურთიერთობათა განვითარების გეგმა: უცხოეთის ინვესტიციათა დაცვის კანონის შემუშავება, ერთობლივი საწარმოებისა და ბანკების გახსნა, პირდაპირი საპაერო მიმოსვლას, სავიზო სისტემის გამარტივება, ვაჭრობის, ეკონომიკური ურთიერთობის მაქსიმალური ხელშეწყობის პირობების შექმნა [*ჩვენს ურთიერთობებს კარგი მომავალი აქვს...*, 1993: 1].

თურქეთის პირველი დიპლომატიის ვიზიტი, ფაქტობრივად, მოიაზრებდა 1992 წ. ზაფხულში საქართველოში თურქეთის პრემიერ-მინისტრის სულეიმან დემირელის ოფიციალური შეხვედრის მომზადებასაც¹.

ამ ვიზიტისას რამდენიმე მნიშვნელოვანი დოკუმენტი უნდა გაფორმებულიყო. თუმცა, ქართულ-თურქული ურთიერთობების აღდგენა, ლამის, იმთავითვე, ჩიხში შევიდა და თითქოს უპერსპექტივოც კი სჩანდა. თურქეთის მთავრობის ხელმძღვანელის პირველი ოფიციალური ვიზიტის წინ, ორივე ქვეყნის დიპლომატები თურქეთთან ჩარჩო-ხელშეკრულების ტექსტზე მუშაობდნენ. თურქული მხარე კატეგორიულად მოითხოვდა ხელშეკრულებაში 1921 წ. ყარსის ხელშეკრულების პირობებზე მინიშნებას, რაც ქართული მხარის შემფოთებას იწვევდა. საბოლოოდ დილემა რუსეთში თურქეთის ელჩმა ვოლკან ვურალის ჩარევამ გადაწყვიტა: ყარსის ხელშეკრულების დებულება აჭარასთან მიმართებაში უარყოფილი არ იყო, მაგრამ, პრაქტიკულად, შეუძლებელი ხდებოდა მისი რეალიზაცია [*ჩარკვიანი, 2016: 18-19*]. ქართველმა მეცნიერებმა, საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტებმა, ყარსის ხელშეკრულებას საგანგებო სტატია მიუძღვნეს, სადაც აღნიშნულია: „...ყარსის ხელშეკრულება საკმაოდ საინტერესო საერთაშორისო სამართლებრივ დოკუმენტს წარმოადგენს თავისი როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი დებულებებით... რაც შეეხება იმ ფაქტს, რომ ყარსის ხელშეკრულება ხელმოწერილ იქნა გასაბჭოებული საქართველოს ხელისუფლებების მიერ, მაშინ როდესაც დღევანდელი ხელისუფლება თავის თავს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის უფლებამონაცვლედ თვლის, უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: საერთაშორისო სამართალში მტკიცედ ჩამოყალიბებულ წესად ითვლება, რომ კოლონიური ჩაგვრისა და დამოკიდებული მდგომარეობიდან

1. ს. დემირელი იყო მესამე უმაღლესი რანგის პოლიტიკოსი, რომელიც დამოუკიდებელ საქართველოში ჩამოვიდა აშშ-ის სახელმწიფო მდივნის ჯეიმზ ბეიკერისა და გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრის ჰანს-დიტრიხ გენშერის შემდეგ; საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო საბჭოს (10.03 – 16.10.1992) პირველი და უკანასკნელი თავმჯდომარე ე. შევარდნაძე იყო.

თავდახსნილი ქვეყანა აღიარებს იმ პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ ხელშეკრულებას, რომელიც შეესაბამება მის ეროვნულ ინტერესებს“ [ალექსიძე..., 1994: 243].

იმავე წლის 25 ივნისს ე. შევარდნაძე ვიზიტით მეზობელ ქვეყანას პირველად ეწვია. თურქეთის პრეზიდენტ თურგუთ ოზალის ინიციატივით, სტამბოლში შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაცია (Organization of the Black Sea Economic, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü) დაფუძნდა. ეს იყო რეგიონალური თანამშრომლობისა და ინტეგრაციისკენ მიმართული ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინიციატივა [ჭიღვარია, 2010: 214]. ბისეკი, ერთის მხრივ, აერთიანებდა მსგავსი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური წარსულის ქვეყნების (გარდა თურქეთის რესპუბლიკისა) და, მეორეს მხრივ, თურქეთი ამ რეგიონში ლიდერად ყალიბდებოდა, რომელიც ცდილობდა დაეჭირა რუსეთის პოლიტიკურ-ეკონომიკური გავლენისგან გამოთავისუფლებული ვრცელი გეოგრაფიული არეალი. ამასთან ერთად, საბჭოთა კავშირის კოლაფსით გამოწვეული ახალი სახელმწიფოების წარმოქმნით და შექმნილი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ვაკუუმის შესავსებად, ოფიციალურმა ანკარამ 1992 წელს საგანგებო ინსტიტუცია – „თურქეთის თანამშრომლობისა და კოორდინაციის სააგენტო“ (TİKA – Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) – დააარსა [ჭიღვარია, 2010: 214].

სტამბოლში საქართველოს პირველ პირთან შეხვედრისას, ს. დემირელმა კიდევ ერთხელ ხაზი გაუსვა თურქეთ-საქართველოს კავშირების ისტორიულ მნიშვნელობას [სულეიმან დემირელი საქართველოს ეწვევა, 1992: 1]. თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა ოფიციალურად მიიღო მიწვევა საქართველოში სტუმრობაზე, რაზეც თანხმობა იქნა განცხადებული [სულეიმან დემირელი საქართველოს ეწვევა, 1992: 1].

სტამბოლში ვიზიტისას, ე. შევარდნაძე თურქეთელ ქართველებსაც შეხვდა. მან ქართულ დიასპორას ისტორიული სამშობლოსადმი მხარდაჭერისაკენ მოუწოდა, რაზეც უპირობო თანხმობა მიიღო. საინტერესოა, რომ საუბარი ქართულ ენაზე მიმდინარეობდა [შეხვედრა თურქ საქმოსნებთან, 1992: 1].

1992 წლის 13 ივლისს თბილისში გაიხსნა თურქეთის გენერალური საკონსულო, რომელიც იმავე წლის 23 ნოემბერს საელჩოდ გარდაიქმნა. ამ პერიოდში თურქეთის წარმომადგენელი იყო დროებითი რწმუნებული ტიმოჩინ არბაქი (13.07.–23.11.1992)².

ორ ქვეყანას შორის ეკონომიკური თანამშრომლობის განვითარებისათვის 1992 წლის 22 ივლისს თურქეთ-საქართველოს ბიზნეს საბჭო დაარსდა [სვანიძე, 2007: 545].

2. შემდგომ წლებში თურქეთის დიპლომატიურ მისიას საქართველოში ხელმძღვანელობდნენ: საქმეთა დროებითი რწმუნებული აჰმეტ რიზა დემირერი (1.09.1993 – 1.04.1994), უფუკ თევფიკ ოქაიიუზ (1.04.1994 – 27.03.1998), ბურაქ გიურსელი (30.03.1998 – 14.06.2002), დიჯლე ქოფუზი (15.06.2002 – 18.11.2004), ერტან თეზგიორი (29.11.2004 – 16.10.2009), ლევენტ მურატ ბურჰანი (30.09.2009 – 17.11.2013), ზეჟი ლევენტ გუმრუქჩუ (30.01.2014 – 30.11.2017), ფატმა ჯერენ იაზგანი (16.04.2018 – 01.07.2022), ალი ქაან ორბაი (01.07.2022-დან); თურქეთში საქართველოს დიპლომატიური მისიის ხელმძღვანელები: ნოდარ კომახიძე (1994-1997), ტარიელ ლეზანიძე (30.09.1998 – 15.10.2004), გრიგოლ მგალობლიშვილი (15.10.2004 – 02.11.2008), ტარიელ ლეზანიძე (01.01.2009 – 01.09.2012), ზურაბ პატარაძე (15.10.2012 – 01.03.2013), ირაკლი კოპლატაძე (15.06.2013 – 2018), გიორგი ჯანჯღავა (2018-დან).

1992 წ. 30 ივლისს თურქეთის პრემიერ-მინისტრმა ს. დემირელმა³ მისი პირველი ვიზიტი საქართველოში დაიწყო სიტყვებით: „რადგან ჩვენ შორის პოლიტიკური პრობლემა არ დგას, ბევრი რამ შეგვიძლია გავაკეთოთ“ [ჩარკვიანი, 2016: 19].

ს. დემირელის ვიზიტისას გაცხადდა, რომ თურქეთი საქართველოს 50 მლნ აშშ დოლარის კრედიტს გამოუყოფდა, რომლითაც საქართველო თურქეთში საჭირო საქონელს შეიძენდა. ამასთანავე, თურქეთის პირველმა პირმა ხაზი გაუსვა, რომ კასპიის ზღვის ნახშირწყლების ტრანსპორტირება თურქეთისაკენ მხოლოდ აზერბაიჯან-საქართველო-თურქეთის მარშრუტით განხორციელდებოდა [ჩარკვიანი, 2016: 19-20]. ეს მნიშვნელოვანი მხარდაჭერა იყო საქართველოსთვის, ვინაიდან მასზე დაეფუძნებოდა ქვეყნის უსაფრთხოების სისტემა და, გარკვეულ წილად, ეკონომიკური დამოუკიდებლობაც.

ს. დემირელი საკმაოდ წარმომადგენლობითი დელეგაციით ჩამოვიდა, რომელშიც მრავლად იყვნენ ქართული წარმოშობის მაღალი თანამდებობის პირები და საზოგადო მოღვაწეები, რომელთა ნაწილი კარგად ფლობდა ქართულ ენას [შევარდნაძე, 2018: 492]. ერთ-ერთი მათგანი იყო თურქეთის პარლამენტის წევრი „სამართლიანი გზის“ პარტიიდან, ბატონი რეფაიდინ შაჰინი (ლორთქიფანიძე, 1939-2013), რომელმაც მასპინძლები გააოცა ქართულის საოცარი ცოდნით.

მხარეებმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას „საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის მეგობრობის, თანამშრომლობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობების შესახებ“, რომლითაც ხელმომწერი მხარეები აღიარებდნენ ერთმანეთის დამოუკიდებლობას, ტერიტორიულ მთლიანობას, საზღვრების ურღვევობას, ერთმანეთის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობას და გამოთქვამდნენ თანამშრომლობის გაღრმავების სურვილს [ხელშეკრულება..., <https://matsne.gov.ge>]⁴. დოკუმენტის რატიფიკაცია თურქეთმა იმავე წლის 28 სექტემბერს, ხოლო საქართველომ კი 1993 წლის 25 მარტს მოახდინა [ბერიძე., 2019: 69].

იმავე დღეს, ს. დემირელმა და ე. შევარდნაძემ კიდევ 5 ხელშეკრულებას მოაწერეს ხელი: „შეთანხმება საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობასა და თურქეთის რესპუბლიკის მთავრობას შორის საავტომობილო მიმოსვლის შესახებ“, „საზღვაო შეთანხმება საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობასა და თურქეთის რესპუბლიკის მთავრობას შორის“, „ხელშეკრულება საქართველოს რესპუბლიკასა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის სავაჭრო და ეკონომიკური თანამშრომლობის შესახებ“, „ხელშეკრულება საქართველოს რესპუბლიკასა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის ინვესტიციების ურთიერთწახალისებისა და დაცვის შესახებ“, „ხელშეკრულება საქართველოს რესპუბლიკასა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის განათლების, მეცნიერების, კულტურისა და სპორტის დარგში თანამშრომლობის შესახებ“

3. ს. დემირელი თურქეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტის რანგში 4-ჯერ იმყოფებოდა საქართველოში: 1994, 1995, 1997 და 2000 წწ.; ე. შევარდნაძე თურქეთს 11-ჯერ ეწვია, მათ შორის ოთხჯერ – ოფიციალური ვიზიტით.

4. უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს ქვეყნებს შორის უკვე 80-მდე ორმხრივი ხელშეკრულებაა დადებული.

[*ორმხრივი ხელშეკრულებები...*, <https://mfa.gov.ge>].

1992 წლიდან თურქეთმა საქართველოსადმი ეკონომიკური დახმარების გაწევა აქტიურად დაიწყო, რაც მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო ჩვენი ქვეყნისათვის, რომელსაც ძველი, საბჭოური ეკონომიკური კავშირები თანდათან ეკარგებოდა. ჯერ კიდევ 1992 წლის 19 მაისს თურქეთის პრემიერ-მინისტრის, ს. დემირელის უშუალო განკარგულებით, საქართველოს უსასყიდლოდ გადმოეცა 50 000 ტონა ხორბალი, რაც იმ წლებში საქართველოს ყოველთვიური საჭიროების 50%-ს შეადგენდა [*თურქული ხორბალი...*, 1992: 2].

1992 წლის ზაფხულის ბოლოს საქართველოში დამაბულობის ახალი კერა გაჩნდა: 14 აგვისტოს აფხაზეთში სამხედრო-შეიარაღებული კონფლიქტი დაიწყო, რომელიც, რეალურად, წარმოადგენდა საქართველოს წინააღმდეგ რუსეთის ფედერაციის აგრესიას აფხაზი სეპარატისტების უშუალო ჩართულობით. საქართველოს ხელისუფლება, რომელსაც იმ ხანებში მაინცდამაინც აქტიური საგარეოპოლიტიკური მხარდაჭერა არ გააჩნდა, ოფიციალურ ანკარას სისტემატურად აყენებდა აფხაზეთში მიმდინარე მოვლენების საქმის კურსში [*ჩარკვიანი, 2016: 31*]. საინტერესოა, რომ 1992-1993 წწ. სეპარატისტთა ლიდერი ვლადისლავ არძინბა არაერთხელ ჩავიდა თურქეთში, თუმცა არცერთმა ოფიციალურმა პირმა ის არ მიიღო [*ბერიძე., 2019: 48*]. იმავე წლის 20 ოქტომბერს რუსეთის გაზეთ „იზვესტია“-ში გამოქვეყნდა ინტერვიუ სეპარატისტთა ლიდერთან, სადაც ის აღნიშნავდა იმ დახმარების შესახებ, რომელსაც აფხაზებს მათი თურქული და სირიული დიასპორა უწევდათ (ფინანსური, ჰუმანიტარული). ვლ. არძინბა არ გამორიცხავდა ამ ქვეყნებიდან მოხალისეების ჩამოსვლასაც [*Арджинба, 2011: 43*]. მართლაც, თურქეთიდან მალე ჩამოვიდნენ დიასპორის წარმომადგენლები საქართველოს წინააღმდეგ საომრად [*Айрапа, 2013: 116*].

თურქეთი ურყევად უჭერდა და უჭერს მხარს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას. ოფიციალური ანკარა, ამ პოზიციიდან გამომდინარე, პრობლემის გადაჭრის მაქსიმალურად სწრაფი სამართლებრივი და მყარი გამოსავალი ეფუძნებოდა საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას, დამოუკიდებლობას, საკუთრების ხელშეუხებლობას და ადამიანის უფლებათა დაცვის პრინციპებს [*ახალი ეტაპის დასაწყისი...*, 1996: 1]. თუმცა, იყო შემთხვევები, როცა თურქეთის აფხაზური დიასპორა აგრძელებდა კონტაქტს აფხაზეთთან. 1994-1996 წლებში ტრაპიზონსა და სოხუმს შორის რეგულარული საბორნე კავშირიც არსებობდა [*ბერიძე., 2019: 81*]. ანკარას აფხაზეთთან ვაჭრობა არალეგალურად მიაჩნია, მაგრამ ამ აფხაზური კომპანიები, თურქეთში მცხოვრებ მათი დიასპორის წარმომადგენლებთან ერთად, ახერხებდნენ გარკვეული საქმიანი კონტაქტების წამოწყებას, რაც სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა თურქეთის რესპუბლიკის ოფიციალურ პოზიციას საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობასთან დაკავშირებით. ვლ. არძინბამ 1998-2000 წლებში, არაერთხელ ოფიციალურად დაადასტურა, რომ საკვები პროდუქტები (მაგ., ხორბალი) და ენერგომატარებლებიც თურქეთიდანაც

შემოდოდა ოკუპირებულ აფხაზეთში [Ардзинба, 2011: 347, 501]. 1999-2009 წწ. პერიოდში ქართულმა საზღვაო პოლიციამ 60-მდე გემი დააკავა, რომელთაც საქონელი აფხაზეთიდან თურქეთში ან საპირისპირო მიმართულებით გადაჰქონდათ [ბერიძე., 2019: 82].

ოფიციალური ანკარა, რომელიც სასიცოცხლოდაა დაინტერესებული სამხრეთ კავკასიაში მშვიდობის უზრუნველყოფითა და სტაბილური სამხედრო-პოლიტიკური სივრცით, 1999 წელს ქართულ-აფხაზური მოლაპარაკებების ინიციატივითაც გამოვიდა. თუმცა, მკვლევარ ჯ. ბერიძის შეფასებით, ამ მცდელობებს არსებითი პროგრესი არ მოჰყოლია [ბერიძე ჯ., 2019: 83].

თურქეთთან 1992 წ. 30 ივლისს გაფორმებული ჩარჩო-ხელშეკრულება იყო ის მამოძრავებელი ძალა, რომელიც ხელს უხსნიდა თბილის-ანკარას შორის ურთიერთობების გააქტიურებას. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს რთული შიდაპოლიტიკური მდგომარეობა გააჩნდა (შეიარაღებული დაპირისპირებები ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში), ოფიციალური თბილისი აგრძელებდა თურქეთთან კონტაქტების გაფართოებას. ასე, მაგალითად, 1993 წ. მაისში ბრიუსელში გაფორმებული ტრასეკა-ს⁵ ფარგლებში თურქეთთან ყარსი-ახალქალაქი-თბილისი-ბაქოს უმოკლესი სარკინიგზო მარშრუტის შექმნის თაობაზე შესაბამისი ხელშეკრულება გაფორმდა [ბერიძე., 2019: 74].

საქართველო-თურქეთის ურთიერთობებში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო „სარფის კარის“ გახსნა (1993 წ. ივლისი), რაც ხელს უწყობდა როგორც სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების გააქტიურებას, ასევე თურქეთში მცხოვრებ ქართველებსა და ისტორიულ სამშობლოს შორის კონტაქტების აღდგენას [ჭელიძე, 1993: 2].

1994 წ. 12-13 იანვარს საქართველოს ე. შევარდნაძის პირველად ოფიციალურად ეწვია შედგა თურქეთს, რომლის დროსაც თურქეთის პრეზიდენტ ს. დემირელთან ერთად მრავალ მნიშვნელოვან ხელშეკრულებას მოეწერა ხელი. საქართველოს ბაზარი და ის გზები, რომელიც აქედან ეხსნებოდათ თურქ ბიზნესმენებს, იმდენად მიმზიდველი იყო, რომ ჩვენს ქვეყანაში არა ერთმა თურქმა ბიზნესმენმა და ინვესტორმა წამოიწყო თავისი საქმიანობა, რამაც ხელი შეუწყო საქართველოს საბაზრო ეკონომიკის წახალისებას.

1991-1993 წწ. საქართველო-თურქეთის ეკონომიკური ურთიერთობა ძირითადად ცალმხრივი იყო [სვანიძე, 2007: 545]. ბუნებრივია, ანკარას სასარგებლოდ. 1993 წ. თურქეთსა და საქართველოს შორის სავაჭრო ბრუნვამ 56,3 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა, 1999 წ. მიწურულისთვის კი ამ თანხის რაოდენობა 207,5 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა [ოზქანი, 2013: 204-205]. თურქეთიდან საქართველოში, ძირითადად, საკვები პროდუქცია შემოჰქონდათ: ხორბალი, ფეტვი, შაქარი და სხვა საკვები პროდუქტები. აქედან კი მეზობელ ქვეყანაში გაჰქონდათ ფერადი ლითონი, ბამბა, მიწა, ქაღალდი, ტყავ-ქსოვილები, ხის პროდუქცია, ელექტროენერგია და სხვ. [სვანიძე, 2007: 546]. საქართველოდან ძვირფასი ლითონების

5. TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia; Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru; ევროპა-კავკასია-აზიის სატრანსპორტო დერეფანი).

უკონტროლო ექსპორტი საზოგადოების უკმაყოფილებას იწვევდა **[ხუბულური, 1992: 4]**.

რთულ საშინაო მდგომარეობაში (გაყინული კონფლიქტები აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში, ასეულ ათასობით დევნილები კონფლიქტური ზონებიდან, უმუშევრობა, გაჩერებული ეკონომიკა და სხვ.) აღმოჩენილი საქართველო 1994 წ. იძულებული გახდა რუსეთთან ხელშეკრულება გაეფორმებინა, რომლითაც რუსული სამხედრო ბაზები საქართველოში 25 წლით რჩებოდა. ამ ვითარებას ყურადღებით აკვირდებოდა თურქეთი, რომლისთვისაც ეს მაინცდამაინც სასიამოვნო ფაქტი არ იყო. 1994 წ. 15 ნოემბერს თბილისში ერთი დღით ჩამოვიდა ს. დემირელი. ეს იყო მისი პირველი ვიზიტი თურქეთის პრეზიდენტის სტატუსში. რეგიონისათვის ამ რთულ და იქნებ მტკივნეულ თემაზე საუბრისას დემირელის რეაგირება ფრთხილი, მოზომილი და იმავდროულად პრინციპული იყო **[ჩარკვიანი, 2016: 184]**. ეს მართლაც მნიშვნელოვანი პრობლემა იყო თურქეთისათვის, რომელსაც ნამდვილად არ სიამოვნებდა მის საზღვრებთან რუსული სამხედრო პოტენციალის გაზრდა **[ოზქანი, 2013: 193]**.

ამ შეხვედრაზე ე. შევარდნაძემ კონკრეტულად დაასახელა ცენტრალური აზიიდან და აზერბაიჯანიდან ნავთობის ტრანსპორტირების მარშრუტი – ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი. აქ მან თურქეთის უშუალო და პირდაპირი მხარდაჭერა მოითხოვა **[ჩარკვიანი, 2016: 184]**. საქართველოს ხელისუფლება მშვენივრად ხვდებოდა, რომ ენერგომატარებლების გატარება მისი ქვეყნის ტერიტორიაზე უსაფრთხოების გარანტიის წინაპირობა იყო. ამასთან ერთად, ეს პროექტი ხელს შეუწყობდა საქართველოსგან რუსეთის ჩამოშორებას, რაც მის სახელმწიფოებრივ სუვერენიტეტსა და დამოუკიდებლობას უზრუნველყოფდა. თურქეთის საქართველოს ამ მისწრაფებებს სრულ მხარდაჭერას უცხადებდა **[ოზქანი, 2013: 205]**.

პრეზიდენტმა ს. დემირელმა მკვეთრად გამოხატა თურქეთის დამოკიდებულება საქართველოსადმი და დასავლეთსაც მოუწოდა ამგვარი მხარდაჭერა დაეფიქსირებინათ ამ სამხრეთ კავკასიური ქვეყნისადმი **[სულეიმან დემირელის სიტყვა, 1994: 1]**.

გააქტიურებული ქართულ-თურქული ურთიერთობები კარს უხსნიდა საქართველოს მოქალაქეებს თურქეთში როგორც სეზონური სამუშაოებისათვის, ასევე მცირე ბიზნესისა და ტურისტული მიზნებით. თუმცა, საქართველოს მოქალაქეები, რომლებსაც ტოტალიტარულ ბოლშევიკურ იმპერიაში ცხოვრების შემდეგ, პირველად მიეცათ საზღვარგარეთ გასვლის შესაძლებლობები, ბუნებრივია, ბევრ სირთულეებს აწყდებოდნენ. ამ მხრივ, მთელი დატვირთვით მუშაობდა ქართული საკონსულო ქ. ტრაპიზონში, რომელსაც იმჟამად ხელმძღვანელობდა გიორგი ჯანჯღავა (მოგვიანებით საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი თურქეთის რესპუბლიკაში). გენერალური კონსული შენიშნავდა, რომ სამუშაოდ თურქეთში ჩასულმა ქართველთა დიდმა ნაწილმა არ იცოდა ადგილობრივი კანონმდებლობა. ამასთან ერთად, ზოგიერთი გარკვეულ კანონსაწინააღმდეგო ქმედებასაც

(ქურდობა, საპასპორტო რეჟიმის დარღვევა) ეწეოდა. თუმცა იყო შემთხვევები, როცა თურქეთის ციხეებში თვეობით ისხდნენ საქართველოს მოქალაქეები კონკრეტული ბრალდების წაყენების გარეშე. ამასთან ერთად, თურქი დამსაქმებლებიც უხეშად არღვევდნენ ქართველ მუშახელთა უფლებებს და მათ კუთვნილ ჯამაგირს არ უხდიდნენ **[ჭელიძე, 1995: 3]**. იყო ისეთი შემთხვევებიც თურქეთის პოლიციის მხრიდან საქართველოს მოქალაქეებისადმი პასპორტის განზრახ გაფუჭებაში, ფიზიკურ შეურაცხყოფაში და სხვა **[ჭილაძე, 1993: 7]**.

გააქტიურებულმა სავაჭრო-ეკონომიკურმა ურთიერთობებმა, საქართველოში შიდაპოლიტიკური ვითარების სტაბილიზაციამ გამოიწვია ჩვენს ქვეყნებს შორის ახალი სასაზღვრო-გამშვები პუნქტის გახსნის აუცილებლობა. ასეთი გადასასვლელი 1995 წ. 9 აგვისტოს ვალეში გაიხსნა. საინტერესოა, რომ 1995 წ. აგვისტოში გაზეთ „მილიეთის“ შეფასებით, „ორი ქვეყნის ლიდერების ურთიერთობა სამაგალითოა“. ეს მართლაც ასე იყო. ს. დემირელისა და ე. შევარდნაძის პირადი ურთიერთობები მნიშვნელოვან დადებით გავლენას ახდენდა თურქეთსა და საქართველოს შორის ურთიერთობათა შემდგომი განვითარებისთვის.

თბილის-ანკარას ურთიერთკავშირი მხოლოდ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებს არ ითვალისწინებდა. ჯერ კიდევ 1993 წლიდან მონაწილეობდნენ თურქი სამხედროები საქართველოს შეიარაღებული ძალების ტრანსფორმირების პროცესში. ამ წელს, მათი თანამონაწილეობით, გაიხსნა საქართველოს თავდაცვის სამინისტროს აკადემია; თურქეთი, როგორც NATO-ს წევრი-სახელმწიფო, აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოს შეიარაღებული ძალების გადამზადების პროცესში (1996 წლიდან). 1998 წლიდან კი თურქეთი საკუთარი სამხედრო სასწავლებლების კარს უღებდა ქართველ კურსანტებს. ამასთან ერთად, თურქეთი ქართველ მედიკოსებს ხელს უწყობდა თურქეთის სამედიცინო-სამეცნიერო ცენტრებში გაეცლოთ პრაქტიკა **[მუსტაფა ქალემლი., 1996: 3]**. ოფიციალური ანკარა, წვრთნიდა რა ქართველ სამხედროებს, ამასთან ერთად, სამხედრო ტექნიკასაც აწვდიდა. მაგალითად, საქართველოს მიიღო სამხედრო კატარღები სანაპირო დაცვისათვის **[ბერიძე ჯ., 2019: 79-80]**. 1998-2004 წწ. თურქეთის თავდაცვის სამინისტრომ საქართველოს თავდაცვის სამინისტროს გრანტის სახით 15,3 მლნ. აშშ დოლარი გადასცა **[სვანიძე, 2007: 551]**.

თურქულ-ქართული ურთიერთობების შემდგომი განვითარება 1996 წლის გაზაფხულიდან დაიწყო. აპრილის დასაწყისში საქართველოს დელეგაცია, პრეზიდენტ ე. შევარდნაძის ხელმძღვანელობით, თურქეთში გაემგზავრა, სადაც მორიგი შეხვედრები გაიმართა უმაღლეს დონეზე. ამ ვიზიტისას რამდენიმე ხელშეკრულებაც („სავიზო შეთანხმება საქართველოს მთავრობასა და თურქეთის რესპუბლიკის მთავრობას შორის“, „შეთანხმება საქართველოს მთავრობასა და თურქეთის რესპუბლიკის მთავრობას შორის საბაჟო საზღვარზე გამშვები პუნქტების შესახებ“, „შეთანხმება საქართველოს მთავრობასა და თურქეთის რესპუბლიკის მთავრობას შორის სამხედრო წვრთნის, ტექნიკისა და მეცნიერების

სფეროებში“, „ოქმი საქართველოს მთავრობასა და თურქეთის რესპუბლიკის მთავრობას შორის ორი ქვეყნის სარკინიგზო და სხვა საინფრასტრუქტურო ქსელების დაკავშირების შესახებ“, „ოქმი საქართველოს მთავრობასა და თურქეთის რესპუბლიკის მთავრობას შორის ენერგეტიკის სფეროში თანამშრომლობის შესახებ“) გაფორმდა. ქართულმა მხარემ უარი თქვა სასაზღვრო ხელშეკრულებაზე ხელმოწერაზე იქ ნახსენები ყარსის 1921 წ. შეთანხმების გამო. ოფიციალური თბილისის აღნიშვნით, ამაზე მინიშნება უკვე არსებობდა 1992 წ. 30 ივლისს ხელმოწერილ ჩარჩო-ხელშეკრულებაში [ჩარკვიანი, 2016: 268]. თუმცა, 1997 წ. 14 ივლისს ეს დოკუმენტიც გაფორმდა.

თურქეთი ყურადღებით და შემფოთებით აკვირდებოდა ყოფილი საბჭოთა იმპერიის ტერიტორიაზე მიმდინარე პროცესებს, რომელიც მიზნად სსრკ-ს აღდგენას ითვალისწინებდა. 1996 წ. მაისში ირანში ახალი სარკინიგზო ხაზის (მეშქედ-სარახს-თეჯენი) გახსნისას **[წარსული აწმყოს., 1996: 1-2]** გამართულ შეხვედრაზე საქართველოს პირველმა პირმა პრეზიდენტ ს. დემირელს უთხრა: „ჩვენ, კავკასიის ქვეყნების ხელმძღვანელებს გადაწყვეტილი გვაქვს, რადაც არ უნდა დაგვიჯდეს, შევინარჩუნოთ დამოუკიდებლობა, არ შევუერთდეთ ისეთ ხელშეკრულებებს, რომლებიც დამოუკიდებლობის დაკარგვის ტოლფასი იქნება. ეს ადვილი ნამდვილად არ არის. ვინც უნდა გაიმარჯვოს რუსეთში, დაწოლა დიდი იქნება“ **[ჩარკვიანი, 2016: 277]**.

ე. შევარდნაძე მის მემუარებში პირდაპირ აღნიშნავს, რომ რუსეთი იყო დაინტერესებული მხარე, რომელიც ყველაფერს აკეთებდა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის პროექტის ჩასაშლელად, თუმცა მოსკოვს არაფერი გამოუვიდა, რადგან ამ იდეას მხარს უჭერდნენ აშშ და თურქეთი **[შევარდნაძე, 2018: 493]**.

1990-იანი წლების მიწურულს მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენები მოხდა სამხრეთ კავკასიაში. 1998 წ. ხელმოწერილი „ანკარის დეკლარაცია“ და 1999 წ. ეუთო-ს სტამბოლის სამიტის დროს გაფორმებული ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის, ბაქო-თბილისი-ერზურუმისა და ტრანსკასპიური გაზსა დენის ხელშეკრულებები და მემორანდუმები თურქეთსა და საქართველოს შორის სტრატეგიული პარტნიორობის მაჩვენებელი იყო **[ოზქანი, 2013: 205-206]**.

1999 წ. 27 თებერვალს სტამბოლის უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორად აირჩიეს. თავის სიტყვაში საქართველოს პირველმა პირმა აღნიშნა: „ჩვენ მრავალსაუკუნოვანი მეზობლობის მატთანეში, ბუნებრივია, საკამათო ფურცლებსაც წააწყდებით. მათი არსებობა სრულიად კანონზომიერია გამომდინარე იმ ზოგადი პოლიტიკური პარადიგმიდან, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ შუასაუკუნოვანი სახელმწიფოები. ამ კონტექსტში, ვფიქრობ, უადგილო არ იქნება გავიხსენო, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია აზრი იმის თაობაზე, რომ ოსმალეთის იმპერია, შუასაუკუნეების გარკვეულ პერიოდში, საქართველოს ევროპისაკენ სწრაფვისათვის ბარიერს წარმოადგენდა. მე ეს მხოლოდ იმისათვის გავიხსენე, რომ კიდევ

ერთხელ გავამახვილო ყურადღება იმ გრანდიოზულ ცვლილებებზე, რომლებიც მოხდა მსოფლიოში, მათ შორის ჩვენი ქვეყნების ურთიერთობებშიც. როცა საქართველოს ყველაზე უფრო უჭირდა, როცა იგი ბლოკადის საზარელ მარწუხებში მოექცა, სწორედ დღევანდელმა დემოკრატიულმა თურქეთმა გაუხსნა მას გზა ევროპისკენ, ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით საავტომობილო გზა, საჰაერო გზა“. ე. შევარდნაძე შეეხო ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის პროექტს: „ეს არტერია ერთმანეთთან მჭიდროდ დააკავშირებს სამ ქვეყანას და ზედმეტია იმის მტკიცება, რომ მისი მნიშვნელობა ბევრად აღემატება მისი საშუალებით ტრანსპორტირებული ნავთობის ღირებულებას“ **[ჩარკვიანი, 2016: 416-417]**.

XXI ს. დასაწყისისთვის, საქართველოში გაიზარდა თურქეთის ეკონომიკური წარმომადგენლობა და უკვე მოქმედებდა 45 თურქული ფირმა კვების მრეწველობის, კომუნიკაციების, ტრანსპორტის, მშენებლობისა და სხვა სფეროებში **[სვანიძე, 2007: 546]**.

2000 წ. 14-15 იანვარს თბილისში პრეზიდენტი ს. დემირელი ჩამოვიდა. ფაქტობრივად, ეს მისი უკანასკნელი ვიზიტი აღმოჩნდა ქვეყნის პირველი პირის რანგში. თურქეთის პრეზიდენტი მეტად საინტერესო ინიციატივით ჩამოვიდა, რომელიც კავკასიაში სტაბილურობის დამყარებას უკავშირდებოდა: „ხომ არ დაგვეწყო მუშაობა კავკასიის სტაბილურობის პაქტზე... ამერიკა, რუსეთი, გერმანია, საფრანგეთი, თურქეთი ყველა ერთად უნდა ზრუნავდნენ კავკასიის პრობლემების მოსაგვარებლად. აქაურ დაპირისპირებათა განმუხტვა დღეს და ხვალ არ მოხდება, მაგრამ მოქმედება უნდა დავიწყოთ. ყველა უნდა გავერთიანდეთ. მსოფლიოს ყურადღება უნდა გადმოერთოს ბალკანებიდან კავკასიაზე“ **[ჩარკვიანი, 2016: 488]**. რუსეთის ჩართვა ამ იდეაში, ბუნებრივია, კრემლის კონტრქმედებების გაუვნებელყოფას ისახავდა მიზნად.

2000 წლის შემოდგომაზე ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის მშენებლობის შესახებ ხელშეკრულებას ხელიმოეწერა. ეს მნიშვნელოვანი და გადამწყვეტი მოვლენა იყო საქართველო-თურქეთ-აზერბაიჯანის უახლეს ისტორიაში. გ. ჩარკვიანის თქმით, „ამ აქტით სრულდებოდა გაურკვევლობის, დამაბული მოლოდინის, ჩასაფრებულ არაკეთილმოსურნეთა არგუმენტების მოგერიების და, ზოგჯერ, მათგანვე მომდინარე აშკარა მუქარების უგულებელყოფის ხანა. მართალია, პოლიტიკური გადაწყვეტილება სტამბოლში ერთი წლით ადრე მიიღეს, მაგრამ ახლა პროცესს საბოლოო წერტილი ესმებოდა, ის შეუქცევადი ხდებოდა“ **[ჩარკვიანი, 2016: 536]**. რუსეთისთვის, რომელიც მუდმივ ზეწოლას ახდენდა პროექტის მონაწილეებზე, განსაკუთრებით კი საქართველოზე, ამ ნავთობსადენის იდეის ჩასაკლავად, ეს მძიმე დარტყმა იყო.

2002 წ. 29-30 აპრილს ტრაპიზონში თურქეთ-საქართველო-აზერბაიჯანის სამიტი გაიმართა. პრეზიდენტ აჰმედ ნეჯდეთ სეზერის წინადადებით, ენერგეტიკული დერეფნის პროექტისადმი შეერთება შეეძლო ყველას, ვინც მონაწილე მხარეების ტერიტორიულ

მთლიანობას აღიარებდა [ჩარკვიანი, 2016: 596]. საქართველოს პრეზიდენტის შენიშვნით, წარმატებული პროექტის სიცოცხლისუნარიანობას საფრთხეს შეუქმნიდა ტერორიზმი [ჩარკვიანი, 2016: 596]. ბუნებრივია, აქ რუსეთი მოიაზრებდა, რომელიც შემფოთებით ადევნებდა თვალს თურქეთის პოზიციების განმტკიცებას სამხრეთ კავკასიაში და აქედან კი – ცენტრალურ აზიაში. აღნიშნული საფრთხის ასაცილებლად სამივე სახელმწიფომ ხელი მოაწერა ტერორიზმის, ორგანიზებული დანაშაულისა და სხვა მნიშვნელოვანი დანაშაულებების წინააღმდეგ ბრძოლაში თანამშრომლობის ხელშეკრულებას [ჩარკვიანი, 2016: 597].

2002 წლის 18 სექტემბერს სინგაპალის ნავთობის ტერმინალზე საფუძველი ჩაეყარა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მშენებლობას. საზეიმო ცერემონიალი ბაქოში შედგა, რომელსაც სამი ქვეყნის პირველი პირები დაესწრნენ: თურქეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტმა ა. სეზერი, საქართველოს პრეზიდენტმა ე. შევარდნაძე და აზერბაიჯანის პრეზიდენტი ჰ. ალიევი [სვანიძე, 2007: 550].

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ჩვენს ქვეყნებს შორის ურთიერთობების განახლება ჯერ კიდევ 1991 წელს დაიწყო და თურქეთი აღმოჩნდა პირველი სახელმწიფო, რომელმაც საქართველოს დამოუკიდებლობა აღიარა. ეს კავშირები ახალ დონეზე ავიდა დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარებისა და 1992 წლის 30 ივლისის ჩარჩო-ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ. ამ კონტაქტებისთვის დამატებითი პოზიტიური სტიმულის მიმცემი იყო ორი ქვეყნის პირველ პირებს (ე. შევარდნაძე, ს. დემირელი) ჩამოყალიბებული მეგობრული ურთიერთობები. რა თქმა უნდა, აქ მხოლოდ მეგობრობა არ იყო მთავარი ფაქტორი. ამ კავშირებს ამტკიცებდა თურქეთისა და საქართველოს სახელმწიფოთა ინტერესები, რომელთა თანხვედრაც აქვს ადგილი. აქედან მოყოლებული, საქართველოსათვის თურქეთი მტკიცე და ერთგულ საერთაშორისო პარტნიორად და მეგობრად რჩება. ჩვენს ქვეყნებს შორის არსებული სახელშეკრულებო-სამართლებრივი თანამშრომლობის თითქმის ყველა სფეროს არეგულირებს. აქტიურად მიმდინარეობს ვიზიტების ურთიერთგაცვლა როგორც აღმასრულებელი, ასევე საკანონმდებლო ორგანოების დონეზე. თურქეთ-საქართველოს შორის მჭიდრო მეგობრული ურთიერთობების განმტკიცებას ეხება ისიც, ორი ქვეყნის მოქალაქეები სარგებლობენ მიმოსვლის გამარტივებული რეჟიმით, პირადობის მოწმობების საფუძველზე.

თურქეთი საქართველოს უმსხვილესი სავაჭრო პარტნიორია, რომელთანაც მოქმედებს თავისუფალი ვაჭრობის რეჟიმი. თურქეთის კერძო სექტორი საქართველოს ეკონომიკაში ერთ-ერთი უმსხვილესი ინვესტორია. ამასთან, საქართველო დაინტერესებულია გაზარდოს ექსპორტი თურქეთის ბაზარზე. აღსანიშნავია საქართველო-თურქეთის ერთობლივი ძალისხმევით განხორციელებული ენერგეტიკული პროექტები, როგორიცაა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი, ბაქო-თბილისი-ერზერუმის გაზსადენი. ამ მნიშვნელოვან გეოპოლიტიკურ და გეო-ეკონომიკურ იდეას საფუძველი ჩაუყარა სწორედ სულეიმან

დემირელის, ედუარდ შევარდნაძისა და ჰეიდარ ალიევის წარმატებულმა თანამშრომლობამ. დღესაც ასევე წარმატებულად გრძელდება აქტიური თანამშრომლობა სამხრეთის ენერგეტიკული დერეფნის პროექტის სრულფასოვნად რეალიზაციისთვის.

ბიბლიოგრაფია

1. ალექსიძე., 1994 – ალექსიძე ლ., კობახიძე დ. ყარსის ხელშეკრულება (საერთაშორისო სამართლებრივი ანალიზი), – ქართული დიპლომატია. წელიწდეული, 1. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1994;
2. ბერიძე ზ., 2019 – ბერიძე ზ. თურქეთისა და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობები XX საუკუნის 90-იან წლებში. დისერტაცია წარმოდგენილია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ბათუმი, 2019;
3. ბერიძე ჯ., 2019 – ბერიძე ჯ. საქართველო-თურქეთის სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობები თანამედროვე ეტაპზე (1992-2012 წლები). დისერტაცია წარმოდგენილია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ბათუმი, 2019;
4. კორძაძე., 1991 – კორძაძე გ., შევჩენკო რ. რად უნდა საქართველოს თურქული ჩაი, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #32 (65). 21 თებერვალი, 1991;
5. ოზქანი, 2013 – ოზქანი გ. ურთიერთობა კავკასიის ქვეყნებთან, – წგნ.: თურქეთის საგარეო პოლიტიკა (1990-2008 წლები). მთავარი რედაქტორი ს. კაპანაძე. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბ., 2013;
6. სვანიძე, 2007 – სვანიძე მ. თურქეთის ისტორია (1299-2000). გამომცემლობა „ინტელექტი“. თბ., 2007;
7. სიხარულიძე, 1991 – სიხარულიძე გ. თურქეთი, შორეული და ახლო აღმოსავლეთი, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #51 (71). 15 მარტი, 1991;
8. სმოლნიკი., <https://ge.boell.org> – ფრ. სმოლნიკი, ა. ვაისი, ი. ზაბანოვა. მყიდველ ფონდის წარმომადგენლები. თურქეთი, საქართველო და დე ფაქტო სახელმწიფო აფხაზეთი, – <https://ge.boell.org/ka/2018/02/05/mqipe-conascoroba-turketi-sakartvelo-da-de-pakto-saxelmcpo-apxazeti>;
9. შევარდნაძე, 2018 – შევარდნაძე ე. ფიქრები წარსულსა და მომავალზე. მემუარები. მეორე გამოცემა. გამომცემლობა „ნეოსტურდო“. თბ., 2018;
10. ჩარკვიანი, 2016 – ჩარკვიანი გ. ნაცნობ ქიშკირათა ფერხული. გამომცემლობა „ინტელექტი“. თბ., 2016;
11. ჭელიძე, 1993 – ჭელიძე გ. სარფიდან – ტრაპიზონამდე ხოფას გავლით, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #100 (379). 27 სექტემბერი, 1993;
12. ჭელიძე, 1995 – ჭელიძე გ. ტრაპიზონში რა გინდოდა?!, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #31 (1047). 23 მარტი, 1995;
13. ჭიღვარია, 2010 – ჭიღვარია გ. თურქეთის გეოპოლიტიკა XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან. დისერტაცია წარმოდგენილია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის

მოსაპოვებლად. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ქუთაისი, 2010;

14. ჭილაძე, 1993 – ჭილაძე ლ. 57 ჩვენი მოქალაქე თურქეთის ციხეებშია, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #202 (730). 27 სექტემბერი, 1993;

15. ხუბულური, 1992 – ხუბულური ლ. საქართველოს დარცვავენ, თურქეთს ამდიდრებენ, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #71 (350). 30 აპრილი, 1992;

16. ახალი ეტაპის დასაწყისი.., 1996 – ახალი ეტაპის დასაწყისი ორი ქვეყნის მომავალ ურთიერთობაში, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #39 (2152), 3 მარტი, 1996;

17. თურქეთმა გადაწყვიტა.., 1991 – თურქეთმა გადაწყვიტა საქართველო ცნოს, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #247 (297), 18 დეკემბერი, 1991;

18. თურქული ხორბალი.., 1992 – თურქული ხორბალი საქართველოსკენ მოდის, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #100 (379). 10 ივნისი, 1992;

19. მუსტაფა ქალემლი.., 1996 – მუსტაფა ქალემლი საპატიო დოქტორი, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #39 (2152). 3 მარტი, 1996;

20. ორმხრივი ხელშეკრულებები.., <https://mfa.gov.ge> – „ორმხრივი ხელშეკრულებები საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის“, – <https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/InternationallegalAgreements/თურქეთის-რესპუბლიკა.aspx>;

21. სულიმან დემირელი საქართველოს ეწვევა, 1992 – სულიმან დემირელი საქართველოს ეწვევა, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #117 (396). 30 ივნისი, 1992;

22. სულიმან დემირელის სიტყვა, 1994 – სულიმან დემირელის სიტყვა, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #202 (730). 17 ნოემბერი, 1994;

23. შეხვედრა თურქ საქმოსნებთან, 1992 – შეხვედრა თურქ საქმოსნებთან, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #117 (396). 30 ივნისი, 1992;

24. ჩვენს ურთიერთობებს კარგი მომავალი აქვს.., 1993 – ჩვენს ურთიერთობებს კარგი მომავალი აქვს (ედუარდ შევარდნაძე), – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #87 (366), 23 მაისი, 1993;

25. წარსული აწმყოს.., 1996 – წარსული აწმყოს, აწმყო კი მომავალს, – გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. #92 (2205). 15 მაისი, 1996;

26. ხელშეკრულება.., <https://matsne.gov.ge> – „ხელშეკრულება საქართველოს რესპუბლიკას და თურქეთის რესპუბლიკას შორის მეგობრობის, თანამშრომლობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობების შესახებ“, – <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1207454?publication=0>;

27. Аватков, <http://www.iimes.ru>, – Аватков В. А. Перекресток геополитических интересов России и Турции – Кавказ и Центральная Азия, <http://www.iimes.ru/?p=8521>;

28. Айараа, 2013 – Айараа (1992-1993). Сухум, 2013;

29. Ардзинба, 2011 – Ардзинба В. Г. «Мы шли на смерть, чтобы жить». Сухум, 2011.